ОЦІНКА ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНИ

ESTIMATION OF BALANCE OF PAYMENTS OF UKRAINE

УДК 330.532

DOI: <https://doi.org/10.32843/infracruct55-10>**Тищенко В.В.**

к.е.н., доцент кафедри
фінансів і банківської справи
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Дала
Тищенко О.І.

к.е.н., доцент, доцент кафедри
фінансів і банківської справи
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Дала

Tyshchenko Volodymyr

Volodymyr Dahl East Ukrainian University

Tyshchenko Olena

Volodymyr Dahl East Ukrainian University

У статті висвітлено особливості формування та оцінки платіжного балансу в Україні. Платіжний баланс України являє собою функціональну макроекономічну модель, котра відображає усі операції, які здійснюються між суб'єктами національної економіки та суб'єктами економік інших держав світу. Ця модель дає змогу розробляти й упроваджувати обґрунтовану зовнішньоекономічну політику України, аналізувати стан товарних і фінансових ринків, проводити наукові дослідження економічних процесів у державі тощо. За оцінкою платіжного балансу України за 2020 р. можна зробити певні висновки: профіцит поточного рахунку в Україні за 2020 р. сягнув одного з найбільших рівнів в історії України. Він сформований за рахунок суттєвого зниження імпорту товарів та послуг, скорочення виплат за первинними доходами та відносною стійкістю експорту товарів та переказів. У статті запропоновано рекомендації щодо вдосконалення підходів до формування платіжного балансу в Україні з використанням певних методів під час регулювання платіжного балансу держави.

Ключові слова: платіжний баланс, оцінка, функціональна модель, операції, внутрішній попит, профіцит поточного рахунку, макроекономічна політика, капітал, фінансові рахунки, імпорт, експорт, сальдо.

В статті освещены особенности формирования и оценки платежного баланса

в Украине. Платежный баланс Украины представляет функциональную макроэкономическую модель, которая отражает все операции, которые осуществляются между субъектами национальной экономики и субъектами экономик других стран мира. Эта модель позволяет разрабатывать и внедрять обоснованную внешнеэкономическую политику Украины, анализировать состояние товарных и финансовых рынков, проводить научные исследования экономических процессов в государстве и т. п. На основе оценки платежного баланса Украины за 2020 г. можно сделать определенные выводы: профицит текущего счета в Украине 2020 г. достиг одного из крупнейших уровней в истории Украины, он сформирован за счет существенного снижения импорта товаров и услуг, сокращения выплат по первичным доходам и относительно устойчивости экспорта товаров и денежных переводов. В статье предложены рекомендации по совершенствованию подходов к формированию платежного баланса в Украине с использованием определенных методов при регулировании платежного баланса государства.

Ключевые слова: платежный баланс, оценка, функциональная модель, операции, внутренний спрос, профицит текущего счета, макроэкономическая политика, капитал, финансовые счета, импорт, экспорт, сальдо.

The article highlights the features of the formation and assessment of the balance of payments in Ukraine. The balance of payments of Ukraine is a functional macroeconomic model that reflects all transactions that are carried out between the subjects of the national economy and the subjects of the economies of other countries of the world. This model allows you to develop and implement a sound foreign economic policy of Ukraine, analyze the state of commodity and financial markets, conduct scientific research of economic processes in the state, etc. Ukraine is actively implementing the methodology of balance of payments formation according to the recommendations of the International Monetary Fund. Ukraine's balance of payments by main components is grouped into two accounts: "capital and financial transactions" and "current transactions": capital transactions cover all transactions related to the receipt or payment of capital transfers and the acquisition or sale of property rights and non-financial assets; current transactions include all transactions between residents and non-residents on real values, as well as transactions on the free provision or receipt of valuables for current use. Like any other "balance of payments" consists of receipts and payments. It is active (surplus) when revenues are greater than payments and passive (deficit) when payments are greater than revenues. Based on the assessment of the balance of payments of Ukraine for 2020, certain conclusions can be drawn: stable external demand for food softened the drop in exports of goods from Ukraine during the COVID-19 pandemic, and the increase in prices contributed to its growth at the end of 2020; despite a slight recovery in domestic demand in the IV quarters of 2020, imports of goods to Ukraine by the results of 2020 decreased significantly; the current account surplus in Ukraine in 2020 was provided by a significant positive balance of trade in services and a record surplus of the primary income account; capital outflow from Ukraine on the financial account stopped at the end of 2020 due to the optimism of investors; despite the crisis and significant payments on external debt, Ukraine's gross reserves increased in 2020, and the financial crisis once again confirmed the importance of both international support and a balanced macroeconomic policy. The current account surplus in Ukraine in 2020 reached one of the largest levels in the history of Ukraine, it was formed due to a significant decrease in imports of goods and services, a reduction in payments on primary income and the relative stability of exports of goods and remittances. The article proposes recommendations for improving approaches to the formation of the balance of payments in Ukraine using certain methods when regulating the balance of payments of the state.

Key words: balance of payments, valuation, functional model, operations, domestic demand, current account surplus, macroeconomic policy, capital, financial accounts, imports, exports, balance.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної фінансової кризи, яка викликана пандемією COVID-19, відбувається загострення проблем, пов'язаних із забезпеченням певних темпів економічного зростання, достатніх для сталого розвитку держави; стримуванням темпів інфляції згідно зі стратегією фінансової стабільності Національного банку України; зниженням рівня безробіття. Таким чином, у системі регулювання вітчизняної економіки відбувається

значне підвищення значення платіжного балансу. Платіжний баланс України являє собою функціональну макроекономічну модель, котра відображає усі операції, які здійснюються між суб'єктами національної економіки та суб'єктами економік інших держав світу. Ця модель дає змогу розробляти й упроваджувати обґрунтовану зовнішньоекономічну політику України, аналізувати стан товарних і фінансових ринків, проводити наукові дослідження економічних процесів у державі

тощо. Контроль над станом платіжного балансу країни потрібно проводити постійно, тому що він «...є актуальним із позицій своєчасного уникнення дисбалансу в економіці країни та забезпечення стабільного економічного розвитку» [1, с. 359].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, які стосуються проблематики оцінки стану платіжного балансу, досліджуються у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: Т. Алексеева, О. Анісімова, А. Барсеґян, С. Боринець, В. Будкіна, О. Василик, В. Гончарової, І. Демченко, О. Дзюблюка, О. Довгаль, Я. Здановського, О. Козакевича, Є. Корніснко, П. Кругмана, В. Левківського, А. Мельник, А. Мулякова-Бочі, І. Пузанова, Т. Савченко, А. Ставицького, О. Сунцова, О. Тимошенко, Р. Шпека, В. Юрчишина та ін.

У дослідженнях цих авторів оцінка стану платіжного балансу розглядається як певна методологія оцінки стану економіки та банківської системи держави, а також оцінки можливостей певних змін цього стану під час реалізації монетарної політики держави та регулювання економіки.

Проаналізувавши дослідження, які пов'язані з формуванням та оцінкою стану платіжного балансу України, слід підкреслити, що потребують удосконалення методичні засади проведення оцінки стану платіжного балансу держави.

Метою дослідження є виявлення особливостей оцінки стану платіжного балансу України, аналіз загальних і специфічних проблем економіки

країни в 2020 р. та розроблення рекомендацій по результатах проведення цієї оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сам термін «платіжний баланс» (balance of payments) «...було запроваджено в 1767 р. Дж. Стюартом (1712–1780), шотландським економістом, представником пізнього меркантилізму» [2, с. 232].

Законодавством України під платіжним балансом розуміють «...співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, та сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. Він є вартісним вираженням масштабів, структури та характеру зовнішньоекономічних операцій країни та її участі у світовому господарстві» [3, ст. 1].

За формою складання платіжний баланс України являє собою статистичний звіт, в якому систематизовано сумарні дані щодо зовнішньоекономічних операцій резидентів України з резидентами інших держав за періодами (за місяць, за квартал, за рік).

У країнах, де ринкова економіка оцінюється як розвинута, платіжний баланс розробляється за рекомендованою Міжнародним валютним фондом схемою (рис. 1).

Платіжний баланс України за основними компонентами групується за двома рахунками: операції з капіталом і фінансові операції та поточні операції:

	НАДХОДЖЕННЯ (експорт)	ПЛАТЕЖІ (імпорт)
А. Поточні операції		
1. Товари	Торговельний	Баланс
2. Послуги	Баланс послуг	Баланс послуг та некомерційних операцій
3. Доходи від інвестицій		
4. Інші послуги та доходи		
5. Приватні односторонні перекази		
6. Державні односторонні перекази		
В. Прямі інвестиції та інший довгостроковий капітал		
С. Інший короткостроковий капітал		
Д. Помилки та пропуски		
Г. Надзвичайні джерела покриття сальдо		
Г. Зобов'язання, що створюють валютні резерви іноземних офіційних органів		
Н. Підсумкові зміни резервів		

Рис. 1. Рекомендована Міжнародним валютним фондом схема розроблення платіжного балансу

– операції з капіталом охоплюють усі операції щодо одержання чи оплати капітальних трансфертів на придбання чи реалізацію прав власності і нефінансових активів;

– поточні операції включають усі операції між резидентами та нерезидентами щодо реальних цінностей, а також операції щодо безоплатного надання чи одержання цінностей для поточного використання.

Як і будь-який інший, платіжний баланс складається з надходжень та платежів. Він є активним (профіцитним), коли надходжень більше, ніж платежів, та пасивним (дефіцитним), коли платежів більше, ніж надходжень (рис. 2).

Якщо проаналізувати 2020 р., то можна сказати, що значна частка продовольчих товарів в українському експорті виявилася перевагою протягом поточної коронакризи. Через неекономічну природу коронакризи та меншу еластичність за доходом світовий попит на продовольчі товари залишався досить стійким. До того ж експортні обмеження окремих країн збільшили можливості для збуту українських товарів. Швидке відновлення економіки Китаю також сприяло підвищенню ділової активності вітчизняних виробників, у тому числі під час найважчого II кварталу 2020 р. А вже в IV кварталі 2020 р. суттєве зростання цін на основні товари українського експорту сприяло відновленню його зростання у вартісному вимірі (9% р/р), і загалом за 2020 р. експорт знизився лише на 2%. Так, завдяки відновленню зростання

в IV кварталі 2020 р. експорт продовольчих товарів у цілому за 2020 р. залишився на рівні 2019 р. Високі ціни на зернові та олійні культури частково компенсували ефект нижчого порівняно з минулорічним урожаю, а значний минулорічний урожай соняшника забезпечив рекордні поставки соняшникової олії. Пожвавлення світової економіки наприкінці 2020 р. підтримало зростання експорту продукції металургії в IV кварталі як за рахунок фізичних обсягів, так і за рахунок цін. Експорт залізної руди сягнув найвищого значення за всю історію завдяки нарощуванню поставок до Китаю та зростанню світових цін унаслідок скорочення поставок з Австралії та Бразилії. Низькі ціни на газ стимулювали подальше зростання експорту мінеральних добрив. Експорт продукції машинобудування загалом за 2020 р. практично не змінився: скорочення замовлень залізничних вагонів та комплектуючих до них компенсувалося поставками турбореактивних двигунів (рис. 3).

Загалом можна зробити висновок, що стійкий зовнішній попит на продовольство пом'якшив падіння експорту товарів з України під час коронакризи, а підвищення цін сприяло його зростанню в кінці 2020 р.

Імпорт товарів в Україні в 2020 р. скоротився значно більше порівняно з експортом. Хоча поступове відновлення внутрішнього попиту сповільнило падіння імпорту в IV кварталі 2020 р. до 7,5% р/р, у цілому за 2020 р. воно сягнуло 14,7%.

Рис. 2. Схема визначення активного чи пасивного платіжного балансу

* 79% в експорті товарів.

Рис. 3. Річна зміна цін та обсягів експорту в Україні за окремими товарами, млрд дол.

Джерело: ДМСУ, НБУ

Головним фактором такої динаміки було суттєве скорочення імпорту енергоносіїв завдяки як зниженню цін на них, так і скороченню закупівель через накопичення високих запасів протягом 2019 р. Тож зростання цін наприкінці 2020 р. мало мінімальний вплив на динаміку імпорту енергоносіїв (рис. 4).

Інвестиційний попит залишався пригніченим протягом усього року з ознаками поступового відновлення наприкінці 2020 р. Попри певне поліпшення ділових очікувань підприємств наприкінці року нарощування закупівель транспортних засобів у IV кварталі 2020 р. не компенсувало їх глибоке падіння протягом попередніх кварталів. Окрім того, продовжили скорочуватися закупівлі устаткування для альтернативної енергетики через законодавчу невизначеність щодо цього виду діяльності. У результаті імпорт продукції машинобудування в IV кварталі 2020 р. скоротився на 4,1% р/р, а загалом за 2020 р. на 10,1%. Водночас суттєве пошавлення споживчого попиту в II півріччі 2020 р. підтримало зростання імпорту продовольчих товарів та побутової техніки. Натомість імпорт промислових товарів зменшився, зокрема через зміну споживчої поведінки внаслідок поширення віддаленого режиму роботи. Окрім того, ускладнені правила перетину кордонів продовжили визначати глибоке падіння неформального імпорту.

Збільшення захворюваності на COVID-19 та карантинні заходи позначилися на імпорті медичних товарів. Так, у IV кварталі 2020 р. помітно зросли закупівлі медичних приладів, передусім кисневої апаратури. Підвищений попит на фармацевтичні засоби, зокрема вітаміни, відобразився у прискореному зростанні імпорту хімічної продукції.

У цілому попри певне відновлення внутрішнього попиту в IV кварталі 2020 р. імпорт товарів в Україні за результатами 2020 р. суттєво скоротився.

Призупинення туризму суттєвіше позначилося на імпорті послуг в Україні порівняно з їх експортом через значно вищу частку статті «подорожі» у його структурі. Водночас експорт ІТ-послуг стабільно зростає, а бронювання ПАТ «Газпром» додаткових транзитних потужностей у IV кварталі 2020 р. дещо пом'якшило падіння експорту послуг трубопровідного транспорту на тлі високої бази порівняння з 2010 р. У результаті сформувався значний профіцит торгівлі послугами (рис. 5).

Сальдо рахунку первинних доходів у 2020 р. сягнуло рекордного додатного значення. Попри закриття кордонів обсяги грошових переказів за результатами року зросли завдяки збереженню високого попиту на трудових мігрантів в основних країнах-реципієнтах, зокрема на ІТ-спеціалістів, та активному їх поверненню за кордон після першої хвилі локдаунів. Погіршення фінансових результатів підприємств з іноземними інвестиціями сформувало від'ємні значення реінвестованих доходів. Це, відповідно, зумовило скорочення виплат за рахунок первинних доходів попри більший обсяг репатріації дивідендів.

У цілому профіцит поточного рахунку в Україні в 2020 р. був забезпечений значним додатним сальдо торгівлі послугами та рекордним профіцитом рахунку первинних доходів.

Україна, як і всі інші країни з ринками, що розвиваються, зіткнулася з відпливом капіталу під час коронакризи в 2020 р. Так, на потоки капіталу державного сектору вплинув відносно помірний вихід нерезидентів із державних цінних паперів. Окрім того, уряд України здійснював значні виплати за зовнішніми зобов'язаннями, які лише частково були покриті новими залученнями. Водночас позитивні події кінця 2020 р. змінили ці тенденції, і вже в IV кварталі 2020 р. відплив капіталу припинився. Нерезиденти відновили інтерес до українських

Рис. 4. Абсолютна річна зміна імпорту енергоносіїв в Україні, млрд дол.

Джерело: ДМСУ, НБУ

Рис. 5. Внески в річну зміну торгівлі послугами в Україні, в. п.

Джерело: НБУ

Рис. 6. Фінансовий рахунок України: чисті зовнішні зобов'язання, млрд дол.

Джерело: НБУ

державних цінних паперів, а уряд України дорозмістив єврооблігації. Окрім того, Україна отримала пакет макрофінансової допомоги від ЄС та співпрацювала з приватними кредиторами. У результаті залучення державного сектору в IV кварталі 2020 р. компенсували вплив протягом кризового періоду та пікові виплати за державним боргом, і загалом за 2020 р. приплив за державним сектором становив 0,7 млрд дол.

Водночас відплив капіталу з приватного сектору зберігався протягом усього 2020 р. і сягнув 5,3 млрд дол. У банківському секторі він визначався здебільшого внутрішніми факторами: активи банківської системи зросли, насамперед,

через чисті погашення урядом валютних ОВДП. На потоки капіталу реального сектору вплинули наслідки глобального локдауну: збільшилася готівка поза банками через менше фінансування неформальної торгівлі та подорожей за кордон, а слабкі фінансові результати підприємств зумовили від'ємні реінвестовані доходи та, своєю чергою, вплив прямих іноземних інвестицій.

У цілому вплив капіталу в Україні за фінансовим рахунком припинився наприкінці 2020 р. завдяки оптимізму інвесторів (рис. 6).

Значний профіцит поточного рахунку та співпраця з міжнародними інвесторами сприяли зменшенню потреби у зовнішньому фінансуванні,

Рис. 7. Валові міжнародні резерви України та показники їх адекватності

Джерело: НБУ

підтриманню зовнішньої стійкості України, а також нарощуванню міжнародних резервів. Попри коронакризу та пікові виплати за зовнішніми зобов'язаннями вони досягли восьмирічного максимуму – 29,1 млрд дол., або 4,8 місяця майбутнього імпорту. У результаті поліпшилися всі показники адекватності резервів, зокрема за методикою МВФ резерви досягли 95% від мінімально необхідного рівня (рис. 7).

Попри успішне проходження 2020 р. виклики для зовнішньої стійкості в Україні залишаються значними. Це пов'язано передусім зі зростанням зовнішнього боргу і значними виплатами, передбаченими на 2021 р., в умовах збереження невідомості щодо подальшого розвитку пандемії.

Висновки з проведеного дослідження.

Профіцит поточного рахунку в Україні за 2020 р. сягнув одного з найбільших рівнів в історії України. Він сформований за рахунок суттєвого зниження імпорту товарів та послуг, скорочення виплат за первинними доходами та відносною стійкістю експорту товарів та переказів.

Оптимізм інвесторів на світових ринках сприяв значному залученню державного сектору України наприкінці 2020 р., що дещо компенсувало вплив капіталу в попередні періоди.

Попри кризові явища та значні виплати за зовнішнім боргом валові резерви України у 2020 р. зросли, а криза вчергове підтвердила важливість міжнародної підтримки та виваженої макроекономічної політики. Як рекомендації щодо вдосконалення підходів до формування платіжного балансу в Україні можна запропонувати до використання певні методи під час регулювання платіжного балансу держави: використовувати інструменти

короткострокового кредитування Національного банку України в національній валюті за угодами СВОП; сформувати єдині умови щодо кредитування експорту державою; сформувати ефективну систему використання двосторонніх урядових кредитів для збалансування платіжного балансу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кондратюк І.В. Дослідження динаміки поточних рахунків платіжних балансів країн СНД. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2008. Вип. 23. С. 357–362.
2. Веріха Г.В. Платіжний баланс і валютний курс: діалектика взаємозв'язку. *Бізнес Інформ*. 2013. № 2. С. 231–235.
3. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 15.05.2021).

REFERENCES:

1. Kondratiuk I.V. (2008) Doslidzhennia dynamiky potochnykh rakhunkiv platizhnykh balansiv krain SND. [Study of the dynamics of current accounts of balance of payments of the CIS]. *Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine: a collection of scientific works*, no. 23, pp. 357–362.
2. Veriha H.V. (2013) Platizhnyi balans i valiutnyi kurs: dialektyka vzaiemozv'язku. [Balance of payments and exchange rates: the dialectic of the relationship]. *Business Inform*, no. 2, pp. 231–235.
3. About the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine № 679-XIV (1999, May 20). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (accessed 15 May 2021).